Шеленко Д. І.
Копчак Ю. С.
кандидати економічних наук, доценти
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У сучасних умовах розвитку української економіки актуальною проблемою для всіх суб'єктів господарювання є організація ефективної й надійної системи контролю.

За часів командно-адміністративної системи, коли функціонував єдиний народногосподарський комплекс, а в економіці все було монополізовано державою, підприємства, як частки цього комплексу, не мали у власності майна, виробничі показники декларувалися згори державою (що, яку кількість, у які строки виробляти й за якими цінами реалізовувати). Підприємства не могли бути реально самостійними економічними одиницями, а лише являли собою низову організаційно-структурну ланку єдиного державно-власницького комплексу.

Інша ситуація в ринковій економіці, яку освоює сучасна Україна. Залежно від форми власності й господарювання, власник чи менеджер підприємства спрямовує свою діяльність на завоювання й відстоювання місця в ринково-конкурентному середовищі. Цей процес вимагає розробки принципово нових підходів до здійснення контролю на підприємствах, зосереджене на формування та забезпечення успішної реалізації конкурентної тактики й стратегії підприємницької діяльності. У зв'язку із цим, важливого значення набуває необхідність проведення контролю вітчизняних підприємницьких структур як цілісної, гнучкої, багатофункціональної системи, орієнтованої на задоволення специфічних інформаційних потреб оперативного й поточного контролю з метою

прийняття правильних управлінських рішень. Ринкова економіка потребує вміння працювати по-новому, особливого значення в цих умовах набуває наявність знань, пов’язаних з розробкою концепції, яка має орієнтуватися на оптимізацію фінансових результатів роботи та досягнення стратегічних цілей контролю.

Серед науковців, які приділяли чималу увагу питанням контролю в умовах підприємництва, слід відзначити Ф. Ф. Бутинця, П. П. Богашева, М. І. Гордієнка, Ю. Є. Губені, Л. В. Дікань, А. В. Зварич, Є. В. Калюгу, М. Д. Корінька, М. В. Кужельного, Н. М. Малюгу, О. В. Назеренка, О. С. Нарінського, Л. В. Петіна, С. М. Петренко, В. С. Рудницького, Р. П. Сагайдака, С. І. Саченко, Б. Ф. Усача, А. А. Чирву, М. Г. Чумаченка, О. М. Шапіро, В. О. Шевчука, О. А. Шпіга та ін. Дослідження сучасної економічної літератури з питань контролю свідчить про те, що за роки незалежності України науковці, як правило, більше вивчали проблеми аудиту та зовнішнього контролю, обґрунтовуючи це виробничою доцільністю. Але насправді таке обґрунтування не враховує реальних потреб та не підкріплюється даними про зменшення кількості фінансових порушень і зловживань. Тому вдосконалення контролю потребує теоретичних і практичних досліджень у галузі організації контролю й методики його здійснення, використання новітніх інструментів і сучасних підходів до здійснення внутрішнього контролю.

Підприємництво являє собою функцію поведінки і навички, які дозволяють знайти можливості успішно функціонувати в навколишньому середовищі й використовувати ці можливості для досягнення цілей і вигоди для себе.

У теорії економіки підприємництво визнається як особлива форма діяльності та як четверта група на додаток до капіталу, землі й засобів праці.

Економічне життя в Україні показало, що підприємництво є основою для соціальних перетворень і головним фактором, який прискорює зростання й структурні перетворення в перехідний період.

Мета підприємництва – це прагнення до досягнення ефективності з урахуванням поточної діяльності підприємства та створення бази його розвитку. Підприємницька діяльність прирівнюється безпосередньо з людиною, підприємцем. Головні характеристики підприємця – це здатність сприймати потреби, поліпшувати ідеї й готовність іти на ризик. Але все це неможливе без ефективного проведення контролю.

У сфері підприємництва має належним чином здійснюватися контроль, який має сприяти підвищенню відповідальності працівників підприємства за виконання покладених на них обов'язків і запобігати порушенням господарської діяльності. Система фінансового контролю на місцеву рівні повинна мати постійний характер. Із цією метою потреба розробити та схвалити на законодавчому рівні оновлену сучасну модель системи фінансового контролю в Україні.

Чи не найголовнішу роль у забезпеченні формування потоків необхідної контрольно-аналітичної інформації, перевірки й оцінки проблемних ситуацій може відіграти система інформаційного контролю на підприємствах.

Система інформаційного забезпечення, на думку В.В. Дмитренка, це сукупність реалізованих рішень щодо обсягу, розміщення й формах організації інформації, яка включає планову, оперативну, облікову та звітну нормативно-довідникову інформацію й системи документації [1, с. 82]. За останні десятиліття інформаційне забезпечення зазнало глобального поширення й нині вже важко уявити існування підприємницьких структур без нього. Керівництву підприємства для забезпечення виконання його основної функції – управління – необхідним є володіння фактичною, своєчасною та достовірною інформацією, отримати яку можливо шляхом ефективної системи контролю.

Автоматизована інформація повинна забезпечити можливість комплексного використання всіх інформаційних джерел для вирішення традиційних і нерегламентованих аналітичних завдань. Таким чином, можна

зробити висновок, що використання інформаційних технологій і систем є не тільки актуальним завданням і найважливішим фактором успішної роботи інспектора, а й необхідною умовою її виконання. Підприємницькі структури мають усвідомити, що лише якнайшвидше освоєння інформаційних технологій дозволить одержати потрібні конкурентні переваги в боротьбі на вітчизняних ринках.

Тому під інформаційним забезпеченням контролю у сфері підприємництва слід розуміти певним чином упорядковану інформацію, яку формують і використовують у системі контролю. Носіями такої інформації в обліковому аспекті є: первинні документи, рахунки, облікові регістри, звітність. Дослідження сутності інформаційного забезпечення обліку об'єктів підприємницької діяльності дало можливість визначити, що вона є об'єктом зовнішнього та внутрішнього контролю. Оскільки господарські операції щодо перевіряються впливають на формування доходів, витрат, прибутку та сплату податків.

В організації контролю у сфері підприємництва виникає ряд проблем, які полягають у:

– розробці типових положень галузевої методики організації контролю, яка повинна забезпечити методичні прийоми його здійснення;

– нечіткості понятійних формувань, що призводить до неоднозначного, а іноді неправильного тлумачення правових норм;

– впровадженні системності методики бухгалтерського обліку та цілеспрямованості під час проведення оперативного контролю;

– застосуванні ревізорами програмних пакетів автоматизованої обробки даних;

– пошуку внутрішніх резервів і посиленні режиму економії виробничих запасів підприємств, оптимізації продуктивності праці;

– розходженні поглядів щодо визначення суті цього поняття та його змісту;

– недосконалості планування витрат в умовах нестабільної економічної

ситуації;

– неузгодженості між собою основних положень частини нормативно-правових актів;

– обґрунтуванні мотиваційних заходів, дисципліни, своєчасності розрахункових операцій [2, с. 201–202].

Для успішного функціонування будь-яка проблема, яка виникає на підприємстві, потребує негайного та якісного вирішення, тобто вироблення раціональних шляхів і правильного управлінського рішення щодо її розв'язання. Подолання не лише минулих втрат, а й недопущення нових ускладнень повинно базуватися на об'єктивній оцінці причин виявлених порушень. Без такої оцінки важко шукати першоджерела негативного минулого й ще важче – розробляти та здійснювати заходи з подолання недоліків надалі. Винятково важливо одночасно зі встановленням їх причин здійснювати профілактику негативних явищ у майбутньому [3, с. 395].

Створення системи внутрішнього контролю на підприємстві – це складний процес, а сама система – цілеспрямований механізм, невід'ємними складниками якого є всі підрозділи та сфери діяльності підприємства.

Відповідно контроль слід розглядати на засадах системності, оскільки він повинен забезпечувати фінансово-господарську мікросистему підприємства з індивідуалізованими характеристиками й особливостями. Тобто контроль виконує конкретну цільову функцію. Сукупність таких мікроекономічних систем і визначає його місце в ринковому середовищі [4, с. 88].

Якщо система контролю добре налагоджена на підприємстві, то повинен бути налагодженим і механізм зв'язків, адже контроль легше здійснювати за наслідками операції, а не за її рухом, бо іноді інспекторові дуже складно прослідкувати рух усіх операцій.

Система контролю має орієнтуватися не тільки на підтвердженні вірогідності звітності, а й на підвищенні ефективності й економічності операцій. Вона виходить за межі тих аспектів, які безпосередньо стосуються

лише бухгалтерського обліку, і включає в себе: середовище контролю, де здійснюються операції, які характеризують реальне ставлення керівництва та власників підприємства до діючої системи контролю і важливість цієї системи для підприємств [5, с. 385].

Контроль у нашій державі має здійснюватися не тільки щодо дотримання стандартів якості продукції, її екологічної чистоти, недопущення використання шкідливих для здоров'я людей домішок, а також стосовно захисту прав найманих робітників, соціального страхування, забезпечення гідних умов праці, запобігання забрудненню навколишнього середовища, виконання вимог антимонопольного законодавства, недопущення недобросовісної конкуренції, захисту прав власності, зокрема й інтелектуальної, а також дотримання прав інвесторів. Тільки за виконання зазначених умов можливе спрямування іноземного інвестування в нашу державу та її економіку.

Розглядаючи систему контролю, яка використовується на підприємстві, можна виокремити її недоліки. Одним з них є безсистемне закріплення функцій контролю за певними працівниками, у зв'язку із чим один працівник може контролювати більше інформаційних об'єктів, інший – менше або один об'єкт контролюється декількома працівниками, а деякі – тільки одним. Тому під час реорганізації системи управління повинні здійснюватися чіткий розподіл і закріплення функцій контролю за певними робочими місцями, що необхідно регламентувати внутрішніми стандартами контролю, розробленими кожним підприємством.

На думку О. А. Петрик, система контролю являє собою комплекс заходів, адміністративних та організаційно-структурних елементів, які у своїй сукупності спрямовані на упередження й виявлення помилок та проведення своєчасних коригувань суттєвих помилок у процесі обробки інформації. Задовільна система усуває можливість невідповідностей (порушень правил роботи) [6, с. 314].

Сфера підприємництва щоденно застосовує внутрішній контроль. Так,

діяльність усередині організації проходить у рамках двох систем. Перша – операційна, яка побудована для досягнення мети підприємства (створення системи, яка б допомагала своєчасно виявляти й виправляти помилки та неефективності в роботі), друга – це система контролю, яка аналізує операційну діяльність і спрямовується на досягнення поставлених завдань [7, с. 605]. У більш ширшому розумінні внутрішньогосподарський контроль можна розуміти як систему. Зв'язок елементів, як відомо з діалектики, у кожній системі й в їх структурованій сукупності підпорядковується законам взаємодії частини й цілого [8].

Поділяємо думку Р. А. Сагайдака, який вважає за потрібне систему внутрішньогосподарського контролю запропонувати з поділом на такі складові: цілі й завдання контролю; предмет й об'єкт контролю; методи контролю; механізми контролю; кадри контролю [8].

Ця ідея базується на самоконтролі кожного працівника й повній довірі керівництва підприємства до власного персоналу. Контроль необхідно доручати людям, які безпосередньо не впливають на політику фірми. Працівники підприємства повинні контролювати результати своєї роботи й відповідати за ту частину, яку вони зробили. А коли працівник знає, що за власні результати він відповідає матеріально й існує можливість виявити на будь-якому етапі контролю, хто є відповідальним за цю операцію, то він буде зацікавлений в ефективних результатах своєї праці та не зможе викривити інформацію навмисно. У разі виявлення помилки його дії можна ідентифікувати й знайти порушення [9, с. 173].

Вивчаючи фінансово-господарську діяльність підприємства через систему контролю, опрацьовуються заходи щодо збереження грошових коштів і фінансових ресурсів, стосовно запобігання псуванню й крадіжок продукції та матеріалів, при цьому увага приділяється виникненню відхилень від законодавчо установлених нормативних актів, оптимальних параметрів функціонування підприємства. Вирішувати цільові завдання управління й подальшого розвитку підприємства можливо тільки за умови надійної

системи контролю шляхом розробки його концепції, яка має орієнтуватися на оптимізацію фінансових результатів роботи та досягнення стратегічних цілей. Зазначена концепція має відповідати комплексу заходів, що здатні реалізувати її основні моменти виробничої та комерційної діяльності для забезпечення розвитку підприємства.

Контролювати діяльність на підприємстві можна двома способами:

1. Здійснювати контрольні перевірки всієї інформації про фінансово господарську діяльність. Проводити контрольні перевірки всієї інформації про фінансово-господарську діяльність доцільно тоді, коли керівництво підприємства не зацікавлене у високих показниках діяльності. Тому щоб контроль дав ефективний результат у такій ситуації, необхідно перевірити всі документи та провести ревізію всіх наявних активів і пасивів. Оскільки інформація рухається дуже швидко, то суцільний контроль не дасть позитивного результату й тільки гальмуватиме діяльність підприємства.

2. Контроль проводити вибірково, але для цього повинні бути чітко формалізованими контрольні процедури, нормативна база й система контролю організовані на високому рівні. Для того щоб контроль був ефективним, підприємству потрібна чітка організація системи внутрішнього контролю. Її слід здійснювати таким чином, щоб контроль проводився не за певний період, а безперервно і тоді він зможе охопити все інформаційне середовище підприємства. У цьому разі витрати на проведення контролю зменшуватимуться, а ступінь довіри до інформації збільшуватиметься, що в майбутньому приведе до зменшення кількості інформації, яка перевіряється.

Наступним кроком є визначення переліку техніко-економічних показників роботи підприємства в цілому, які впливають на дані контролю:

– установити часовий інтервал проведення контролю;

– затвердити склад осіб, що повинні здійснювати контроль;

– визначити форми первинних документів і регістрів, які використовуються під час контролю;

– установити порядок узагальнення результатів контролю, вживання

заходів з усунення недоліків у роботі;

– поширювати позитивний досвід здійснення контролю.

Значення контролю зростає там, де контрольні функції введені в обов'язки безпосередніх виконавців і працівників різних управлінських ланок – виникає можливість здійснення оперативного контролю, усунення виявлених відхилень і досягнення поставлених цілей.

Зокрема А.М. Павлова виділяє такі критерії ефективності контролю: результативність (виявлення обсягу коштів, використаних з порушеннями законодавства, не за цільовим призначенням); дієвість (конкретні підсумкові заходи); економічність (співвідношення витрат на функціонування суб'єкта контролю й витрат на його проведення), інтенсивність і динамічність діяльності контрольних органів [10, с. 8].

На нашу думку, критерії ефективності контролю потрібно доповнити ще такими критеріями оцінки, як: ефективність, реальність, повнота, своєчасність, оцінка, класифікації й узагальнення, які посприяють організації ефективної системи контролю.

Критерії "ефективності" відображатимуть ступінь досягнення системою контролю попередньо визначеної головної мети системи. Критерій ефективності має охоплювати не лише окремі фінансові операції, й повинен включати перевірку системи організації й управління. Поняття контролю ефективності як виду контролю було зафіксовано в Лімській декларації керівних принципів контролю, яка була прийнята IX Конгресом міжнародної організації найвищих контрольних органів (ІНТОСФІ) у 1977 р., де зазначалося, що контроль ефективності включає не тільки специфічні аспекти управління, а й усю управлінську діяльність, зокрема організаційну й адміністративну системи.

Критерій "реальності" інформує про характер протікання процесів контролю в досліджуваній сфері, а саме: їх динаміку, рівень нестабільності, непослідовності, керованості тощо.

Критерій "повноти" відображатиме умови, за яких досягається

прийнятний рівень – кінцевий результат контролю й наскільки стабільним і сталим є процес досягнення головної мети.

Критерій “своєчасності” полягає у зазначені термінів про останні події та в частому й швидкому оперативному здійсненні контролю.

Критерій “оцінки” вивчатиме результативність проведення контролю за якістю товарів, робіт і послуг. Ураховуватиметься досягнення реального стану захищеності громадян щодо споживання якісних і безпечних товарів, робіт та послуг, що забезпечить сталий розвиток людини, суспільства й держави, при не обмеженні свободи підприємницької діяльності суб’єктів господарювання, у встановленні терміни та визначених ресурсів.

Критерій “класифікації й узагальнення” бере до уваги динаміку змін рівня невизначеності управління економічною безпекою у сфері контролю за якістю товарів, робіт і послуг на інтервалі стратегічного планування.

Власне в цьому реалізується головна властивість цього підходу – його системність, логіка та послідовність, що дозволяє максимально врахувати попередні результати й особливості для даної сфери, узгодити ці системи з вимогами процесів стратегічного моніторингу й аналізу, сприяє збільшенню керованості й ефективності контролю в умовах підприємництва.

Важливим аспектом контролю розвитку підприємництва є його фінансова діяльність. Основними елементами цього напряму, що вимагають урегулювання, є тіньові схеми мінімізації податкових платежів, жорсткий контроль зовнішньогосподарської фінансової діяльності на предмет виведення фінансових ресурсів в офшорні зони тощо. Проте найважливішими аспектами ефективного розвитку підприємництва є забезпечення сплати податків не в місцях реєстрації суб’єкта підприємницької діяльності, а в місцях ведення господарської діяльності. Передусім керівництву необхідно чітко сформувати економічну суть контролю й систематизувати проблеми фінансово-господарської діяльності, на вирішення яких будуть спрямовані контрольні дії.

Зростання порушень свідчить не тільки про необхідність посилення

контролю, а також указує на те, що економічний механізм господарювання є недосконалим. Саме ефективно організована система контролю у сфері підприємництва за допомогою відповідного інструментарію здатна забезпечити формування необхідності потрібної інформації та сприяти успішній реалізації таких основних критеріїв контролю, як: ефективність, реальність, повнота, своєчасність, оцінка, класифікації й узагальнення, які посприяють організації ефективної системи контролю.

Підприємницька діяльність усіх суб'єктів господарювання різних форм власності будується на базі таких принципів: схильність до ведення господарства, пошук можливостей та ініціативність, ефективність проведення контролю, завзятість і наполегливість, готовність іти на ризик, віра у високу ефективність праці.

Отже, результати отримані протягом усього періоду становлення й розвитку економіки, певною мірою сформували загальні теоретичні засади та методологію економічного контролю й виступають достатньо розробленим науковим підґрунтям для вирішення проблем різної складності, які потребуватимуть подальших рішень. Управління діяльністю підприємницьких структур здебільшого залежатиме від правильно організованого інформаційного забезпечення й ефективного та раціонального прийняття управлінських рішень на основі їх використання.

Узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що ефективна система контролю потрібна в першу чергу для власників бізнесу як доповнюючий механізм отримання інформації про те, що відбувається в бізнесі.

Література

1. Дмитренко В. В. Загальні аспекти організації внутрішнього аудиту на підприємстві на основі вимог до діяльності внутрішніх аудиторів / В. В. Дмитренко // Аудит для підприємств. – 2007. – № 3.– С. 81 – 89.

2. Геленко Д. І. Проблеми оперативного контролю та напрямки їх

вирішення. / Д. І. Шеленко // Зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. “Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку”, 15 – 16 квіт. 2010 р. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 201 – 203.

3. Шеленко Д. І. Роль внутрішньогосподарського контролю в системі управління підприємством / Д. І. Шеленко // Сучасний бухгалтерський облік, аналіз і аудит: галузевий аспект : колективна монографія: у 2 т. / за ред. П. Й. Атмаса. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – Т. 2. – С. 391-397.

4. Баланюк І. Ф. Теоретичні аспекти контролю господарської діяльності підприємств / І. Ф. Баланюк, Д. І. Шеленко, В. М. Якубів // Вісник Прикарпат. ун-ту. – Економіка. – Вип. 7. – Івано-Франківськ : Плай, 2009. – С. 86 – 90.

5. Ромашко О. М. Ідентифікація та оцінка ризиків діяльності суб’єктів господарювання як одне із завдань внутрішнього аудиту / О. М. Ромашко // Сучасний бухгалтерський облік, аналіз і аудит: галузевий аспект : колективна монографія: у 2 т. / за ред. П. Й. Атмаса. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – Т. 2. – С. 384 – 391.

6. Петрик О. А. Удосконалення постулатів аудиту як важливий напрям розвитку його теорії / О. А. Петрик // Економіка: проблеми теорії та практики.: зб. наук. праць. – Вип. 199. – Т. 2. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – С. 311 – 320.

7. Сагайдак Р. Проблеми внутрішнього аудиту в підприємствах агропромислового комплексу та шляхи їх вирішення / Р. Сагайдак // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: III міжнар. наук.–практ. конф. молодих вчених, 23 – 24 лют. 2006 р. – Тернопіль : ТДЕУ. – Ч. 2. – 2006. – С. 604 – 607.

8. Сагайдак Р. А. Організація внутрішнього аудиту і оцінка його ефективності в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]/ Р. А. Сагайдак // Облік і фінанси АПК – 2011. – № 1. – Режим доступу до статті : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/oif_apk/2011_1/15 _Sagay.pdf.

9. Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення / за ред. С. С. Герасименко, А. О. Єпіфанова. – Суми : УАБС НБУ, 2009. – 184 с.

10. Павлова А. М. Эффективность государственного финансового контроля в условиях реформирования бюджетных отношений : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. экон. Наук : спец. 08.00.10 – “Финансы, денежное обращение и кредит” / А. М. Павлова. – Волгоград, 2006. – 22 с.